

LINȘAREA INTELECTUALILOR ÎN PERIOADA COMUNISTĂ. CAZURILE GOLOPENȚIA ȘI MĂRGINEANU

Autor: Ruxandra Cesereanu | 6 decembrie 2021

Linșarea intelectualilor în perioada comunistă a fost unul din scopurile regimului instaurat abuziv în România. Linșarea mediatică propagată de ziarele comuniste era pigmentată strategic cu reacții ale presupușilor oameni ai muncii (fie ei reali ori confecționați de Securitate); procedeul viza mai întâi uciderea în efigie a celor arestați, apoi umilirea și maltratarea lor de facto în timpul anchetei, dar și după, în detenție. Moartea pur și simplu a „dușmanilor poporului” nu era satisfăcătoare: trebuia înainte de toate ca aceștia să fie umiliți, înfrigați și distruși psihic.

Pentru a înțelege felul în care avea loc ancheta unui arestat politic ce urma să devină deținut (în Gulagul românesc), am luat ca studiu de caz ancheta lui Anton Golopenția, care poate fi consultată în lucrarea *Ultima carte*. *Text integral al declarațiilor la anchetă ale lui Anton Golopenția aflate în Arhivele SRI* (Anton Golopenția, *Ultima carte*. *Text integral al declarațiilor la anchetă ale lui Anton Golopenția aflate în Arhivele S.R.I.*, introducere și anexă de Sanda Golopenția, București, Editura Enciclopedică, 2001). Cheia arestării și anchetei lui Golopenția rămâne eventuala confecționare a unui martor al acuzării în procesul Pătrășcanu. Membrii aparatului de represiune din România nu au izbutit aceasta, pentru că, în ciuda eforturilor lor, datorită lui Pătrășcanu (care nu a acceptat autodemolarea), procesul de tip stalinist a eșuat (chiar dacă alte personaje implicate în proces au colaborat în sensul dorit de anchetatori). Paradoxul întregii anchete este acela că Anton Golopenția a avut simpatii de stînga înainte de instaurarea comunismului și că nu s-a opus prin nimic măsurilor instaurate de regim. A fost un om onest, nu s-a înscris în Partidul Comunist și s-a ținut departe de viața politică, fiind preocupat exclusiv de munca sa (la Institutul de Statistică). Fiind alergic la oportunism, nu a profitat de orientarea sa de stînga și a căzut în gura represiunii care a jertfit de-a valma atît anticomuniști, cît și comuniști.

Ancheta lui Lucrețiu Pătrășcanu, al cărei dosar a fost publicat atît cît a fost posibil, adică trunchiat (*Principiul bumerangului*. *Documente ale procesului Lucrețiu Pătrășcanu*,

redactor coordonator Mihai Giugariu, București, Editura Vremea, 1996), mi se pare mai puțin spectaculoasă decât aceea a lui Golopenția, întrucât Lucrețiu Pătrășcanu, deși a admis ideea de autocritică, a fost recalitrant și vehement, nefiind îngenuncheat; pînă și în epistola sa către Gheorghiu-Dej, trimisă din închisoare în timpul desfășurării anchetei dure (și care ar fi trebuit să fie o încercare de *captatio benevolentiae* față de liderul Partidului la acea oră), Pătrășcanu respinge cu obstinație acuzațiile care i se aduc, refuzînd să colaboreze cu călăii; Lavinia Betea (*Lucrețiu Pătrășcanu. Moartea unui lider comunist. Studiu de caz*, București, Editura Humanitas, 2001) a analizat, de altfel, într-un elocvent studiu de caz sacrificarea de către „frații” comuniști a lui Pătrășcanu.

Ancheta lui Anton Golopenția în schimb, deși nu este una vizibil dură (probabil că ea a fost invizibil dură), a urmărit în mod spectaculos reeducarea ideologică și îngenuncherea victimei. Amendamentul necesar la orice fel de documente și arhive instrumentate de fosta Securitate este, firește, acela că cititorul trebuie să aibă abilitatea de a descifra procentul de realitate și ficțiune care există în aceste texte, instituția de odinioară fiind specializată, după cum se știe, în a manipula anchetele la care își supunea victimele și actele care proveneau din aceste interogatorii.

Ancheta lui Anton Golopenția se petrece în anii 1950-1951 cînd, într-altă parte a universului concentraționar românesc, fenomenul Pitești era în plină desfășurare. Declarațiile lui Anton Golopenția sînt de două tipuri, tehnic-afectiv vorbind: cele scrise din proprie inițiativă și cele silite sau dirijate fățiș de anchetatori, cu imixtiunea probabilă a acestora (sau după ce anchetatul fusese intimidat prin metode mai mult sau mai puțin brutale). Fiind necesar în instrumentarea cazului și procesului Pătrășcanu, care se dorea a fi unul de anvergură, după tipicul proceselor staliniste înscenate, este evident că ancheta lui Anton Golopenția avea să fie una storcătoare de informații și răstălmăcitoare, cu perioade strategic gîndite de Securitate, adică fals-serafice, dar și constrîngătoare, pentru a-l năuci pe anchetat. Temele anchetei sînt legate de cazul Pătrășcanu și de activitatea lui Anton Golopenția la Institutul Central de Statistică, inflamarea anchetatorilor fiind produsă însă și de „Sugestiile pentru programul de guvernare al regimului viitor”, text-viziune în care Golopenția propunea, între altele, o structură a deobșevizării României. Acest text i-a agravat cazul, dar tot acest text face din Golopenția un vizionar al căderii comunismului. Punctul cel mai periculos al planului de guvernare era legat, cum am spus deja, de „efectuarea rapidă a acțiunii de desovietizare”, care ar putea avea ca model parțial acțiunea de denazificare din Germania (prin punerea în paralel a celor două totalitarisme, Anton Golopenția este încă o dată un vizionar).

Declarațiile din anchetă sînt, o parte, telegrafice, fără nuanțe psihologice, în sensul în care Anton Golopenția răspunde concis la întrebările puse, evident dintr-un fel de grabă a anchetatorilor de a procesa elementul Golopenția din ecuația Pătrășcanu. Treptat, anchetatul începe să se explice, să se disculpe, să se analizeze, să reconstituie atmosfera

epocii interbelice și postbelice cu microanalize economice, sociologice, politice, spirituale. Când trebuie să dea declarații despre alții, acestea sînt decente, delicat-apreciatoare, pentru a nu le periclita soarta. Cele mai interesante sînt însă declarațiile ample în care Anton Golopenția se justifică și își recapitulează viața, începînd printr-un fel de acoladă explicativă de genul: „Detențiunea mi-a oferit răgazul de a trece în revistă evoluția mea morală și de-a pricepe cauzele situației în care mă găsesc” (Golopenția, 2001, p. 52). Golopenția vrea să-i facă pe anchetatori să-i înțeleagă cazul, nebănuind că va fi supus unei reeducări insidioase. Autobiografiile sale vor furniza anchetatorilor grila prin care să fie constrîns, tocmai fiindcă aceste autobiografii sînt oneste, cu garda jos, scrise de o făptură care chiar speră să fie pricepută și absolvită de pedeapsă. În 1950, cînd Anton Golopenția este anchetat, Securitatea avea un aparat bine organizat, cu anchetatori performanți în a obține ce vor de la victimele lor. Golopenția intuise chiar de la începutul anchetei că Lucrețiu Pătrășcanu va fi condamnat la moarte, așa încît nădejdea cuminte a fostului cercetător de la Institutul de Statistică, de a fi priceput și grațiat de călăi, este oarecum paradoxală. Decent, discret, dorește să se îndrepte, admite că a greșit politic în defavoarea colectivității, refuză martirajul (deși prin moartea sa va dovedi că tocmai aici ar putea fi încadrat), iar autocritica sa este nedemagogică. Este, însă, pe cale de a claca psihic, anxietatea sa fiind vizibilă: „De vreme ce nu trăiesc efectiv în lună și nici n-am emigrat, ci trăiesc pe teritoriul RPR, de vreme ce trăiesc în această vreme și nu deasupra timpului, trebuie să mă comport ca orice cetățean corect, oarecare, de acum al țării. Altminteri risc să devin fără voie, ceea ce n-am vrut să fiu niciodată: un erou sau martir politic pentru vreo cauză; un criminal politic în perspectiva alteia” (Golopenția, 2001, p. 56).

În legătură cu transformările de după 23 august 1944, Anton Golopenția nu are nici o obiecție ideologică: admite reforma agrară, naționalizarea, abolirea monarhiei, partidul unic, pînă și procesul lui Iuliu Maniu, chiar dacă se declară afectat de judecarea acestuia. Așa cum am precizat deja, Golopenția nu vrea să fie nici erou, nici martir, dar nici criminal politic, și, dintr-un fel de onestitate naivă, înțelege să-și dea silința de a fi pe placul anchetatorilor săi. În fiecare declarație el evită să inculpe pe cineva, dar acceptă, tacit, reeducarea. Știe că nu este vinovat și are naivitatea să creadă că inocența și cuminența sa îl vor salva (deși prevede sfîrșitul tragic al lui Pătrășcanu). Declarațiile sale ample (sau autobiografiile) sînt niște portrete-confesiuni. În aceste spovedanii interesante și prețioase ca documente umane, Anton Golopenția admite că depoziția i „s-a copt” treptat și că scrupulele sale au fost și rămîn dorința de a nu deveni „pîrîtor” și de a nu face rău altora. Avînd alergie la mărturisiri dramatice, anchetatul se ferește de teatralizări spectaculoase care ar putea fi pe gustul comuniștilor. Totuși, deoarece anchetatorii i-au dat a înțelege că nu este un „om sfîrșit”, victima admite să-și facă o autocritică presărată cu puseuri de lamento.

Greșeala fatală este aceea de a se deconspira, mărturisind redactarea planului de guvernare posibil după căderea comunismului. Golopenția hotărăște să se autodemaște

după ce un anchetator îi vorbește „cu omenie și căldură” (iată anchetatorul fals-serafic care a făcut să clacheze, cu alte ocazii, chiar și spirite războinice; el intervine întotdeauna ca pereche a anchetatorului dur). Practic, cedează psihic, sperînd cu obstinație că va fi salvat prin corectitudine. Recunoaște că vrea să fie un cetățean adecvat al RPR, de aceea se autodemască, deși nu o face în mod spectaculos sau violent. Anchetatul regretă faptele blamabile și imputabile politic, cere chiar și iertare pentru acestea, dar consideră că a ajuns la capătul drumului (adică a declarat tot). Așa cum prevăzuse soarta lui Pătrășcanu, tot astfel își presimțise propriul destin cu ani înainte de a fi arestat, considerîndu-se a fi „un om în concediu de la închisoare” (Golopenția, 2001, p. 110). Se autodemască aproape cu o candoare fatală. Admite inclusiv tortura, mizînd naiv pe adevărul său, numai să fie crezut. Admite tortura ca probă a onestității sale. Dorește să fie real RPR, să renunțe la influența „nefastă” a prietenilor anticomuniști și crede, la un moment dat, că va fi condamnat la moarte. Se înțelege deja, sper, că Anton Golopenția este o victimă tipică a anchetatorilor fals-serafici, care sfătuiesc corijarea victimei, sugerîndu-i acesteia o posibilă iertare și reîncadrare în colectivitate. Șantajabil afectiv datorită familiei sale față de care se simte vinovat, Golopenția acceptă o formă de reeducare, din sfială, dar și din dorința naivă de a le face pe plac anchetatorilor săi. El acceptă să fie „ajutat” și „corijat” de reeducatori și, din pricina aceasta, își asumă ipostaza de „dușman al poporului” și „infractor”.

Semnificative sînt și memoriile adresate Anchetatorului-Șef: în acestea, Anton Golopenția pledează pentru o „depoziție autocritică completă”, reconsiderîndu-și „superficialitatea” și „confuzionismul” și declarînd într-un puseu de disperare: „Sînt acum la punctul unde ori renaști ori pieri” (Golopenția, 2001, p. 202). Drept care se leapădă de „opozitionism”, de „individualismul anarhic” și rîvnește ca Partidul să-i acorde grația. Dacă ar fi reabilitat, ar dori să se apropie de muncitorime, lucrînd în preajma maselor, de pildă la Canalul Dunăre-Marea Neagră. Se arată dornic să-i citească pe clasicii marxism-leninismului, pentru a fi călăuzit și mai mult în reeducarea sa. Angoasat, dar rîvnind să fie reintegrat în societate, îi scrie fostului său coleg de la Institutul de Statistică, liderul comunist Miron Constantinescu, declarînd intenția unei autodemascări complete. Aflat într-o perioadă de „nebunie a celulei”, izolat și disperat, Anton Golopenția tînjește maladiv aproape să fie recuperat și reeducat ideologic: afirmase deja că este la limita dintre moarte și înviere, dar mizează pe resuscitarea comunistă. La fel de simptomatice pentru deznădejdea sa și pentru dorința de reeducare în scopul revenirii în societate și lîngă familie sînt memoriile adresate Procurorului General, redactate, după cum bine va înțelege cititorul, de către o făptură aflată la capătul puterilor, care ajunge să afirme următoarele: „Conceptia comunistă a autocriticii și a reabilitării [...] mi-a mers la inimă” (Golopenția, 2001, p. 218). Se consideră un „demascat” și „mort printre vii”, dar vrea să se reîntoarcă la viață; refuză atît colaboraționismul notoriu (deși acesta nu apare verbalizat), cît și posibilitatea de erou-martir. Patetismul acestor memorii denotă tulburarea psihologică în care se afla Anton Golopenția: pe de o parte, trebuia să ceară clemență (în termenii propuși de

anchetatori) și să-și facă autocritica cu patos revoluționar, pe de altă parte, voia să rămână decent, neangrenat complet în mecanismul distrugător al reeducării. Balanța era greu de păstrat: „Nu am fost adversar politic al regimului, ci un intelectual, care n-a izbutit să găsească drumul spre a fi la rînd cu lumea” (Golopenția, 2001, p. 223); „Eu nu mai sînt periculos pentru Republică. Și mai pot fi folositor, dacă mi se îngăduie. [...] Nu mă lipsiți de putința întoarcerii între oameni, arătîndu-mă altminteri decît sînt: om care a rătăcit, negăsind drumul” (Golopenția, 2001, p. 224). Regretă că nu a fost arestat și anchetat preventiv de Securitate, înainte de a deveni „dușman al poporului”. Masochismul său nu este mimat, ci derivat dintr-o rîvnă frenetică de schimbare, fiind catalizat mai ales de disperare. Procurorului General îi cere ritualic să facă să-i parvină cărți canonice de ideologie. Împînzirea, din cînd în cînd, a declarațiilor sale cu o limbă de lemn specifică indică fie imixtiunea anchetatorilor sau sugestiile lor stilistice față de anchetat, fie o formă de *captatio benevolentiae* pe care victima încerca să o realizeze, scriind nu în limba sa de intelectual rasat, ci în aceea a membrilor aparatului de represiune. Către aceștia se și întoarce atunci cînd intră în panică, izolat fiind, destrămat și considerîndu-se părăsit de reeducatorii săi. Singurătatea celulei îl demolează, deși toată viața a fost un solitar. Are „nervii tociți”, drept care tînjește să se reintegreze cu orice preț, promițînd loialitate și grațitudine față de regimul comunist. În anchetatori proiectează, în mod fatal, niște prieteni și călăuzitori care i-au mediat și asistat „moartea” și „învierea” de învățăcel.

Ancheta sa demonstrează cu prisosință felul în care aparatul de represiune urmărea măcinarea psihologică a victimelor și transformarea acestora în niște cobai manipulabili ai regimului. Anton Golopenția a murit cu trei ani înainte de execuția lui Pătrășcanu: și a murit tocmai fiindcă, în ciuda dorinței sale de reeducare ideologică, el nu ar fi fost, probabil, un reeducat real (deși a dovedit un patos autocritic constant în declarații, forțat de împrejurări), ci doar unul formal.

Centenarul nașterii celebrului profesor de psihologie Nicolae Mărgineanu (dintre lucrările sale de anvergură, amintesc acum și aici doar *Psihologia persoanei*, *Condiția umană*, *Psihologia adâncurilor sau înălțimilor*) s-a petrecut în 2005, dar el nu a fost aniversat în nici un fel. Poate însă că sărbătorirea adevărată a profesorului Mărgineanu este realizată atipic, dar spectaculos de volumul *Nicolae Mărgineanu. Un psiholog în temnițele comuniste. Documente preluate din arhiva CNSAS*, ediție îngrijită de Cristina Anisescu (consilier superior al Direcției Cercetare din cadrul CNSAS), prefață de Adrian Neculau, Iași, Editura Polirom, 2006. Volumul masiv (de aproape 500 de pagini) cuprinde nu doar documente revelatorii din perioada antonesciană și mai ales din cea comunistă, ci și o monografie sintetizată a întregii familii Mărgineanu, cu toți cei persecutați ori chiar uciși de Securitate (a se vedea, de pildă, cazul lui Petre Mărgineanu, fratele profesorului). Trăitor timp de 16 ani de detenție în comunism, Nicolae Mărgineanu a depus mărturie despre Gulagul românesc în *Amfiteatre și închisori* (carte de sertar, publicată postum în 1991, Cluj, Editura Dacia, reluată în

Nicolae Mărgineanu, *Mărturii asupra unui veac zbuciumat*, prefață de Mircea Miclea, ediție îngrijită de Daniela Țăranu-Mărgineanu, București, Editura Fundației Culturale Române, 2002). Cunoscând direct tortura și umilințele practicate în temnițele comuniste, psihologul Nicolae Mărgineanu (anchetat dur și maltratat pentru a fi fost, în ficțiunea croită de Securitate, „agent al serviciului american de spionaj”, întrucât fusese bursier al Fundației Rockefeller, și condamnat în așa-numitul lot al Marii Finanțe) a dat probabil cea mai fină analiză tehnică de această natură asupra bestialității din detenție, dar și asupra strategiilor de rezistență manifestate de către victime. Deși mărturia sa este una despre infern, acesta a putut fi depășit prin variate și nuanțate soluții de supraviețuire morală și intelectuală. De aici prestața și exemplaritatea testimoniului prilejuit de autor.

Procesul Marii Finanțe (dintre cei judecați au făcut parte, alături de profesorul Mărgineanu, următorii: Alexandru Popp, Max Auschnitt, Ioan Bujoiu, George Bontilă, Alexandru Balș, Horia Măcellariu, George Manu, Nicolae Petrașcu, Eugen Teodorescu, Dimitrie Gheorghiu, Nistor Chioreanu) a avut parte de o mediatizare specială în care retorica presei comuniste, axată pe înfierare, miza pe tehnica bestializării adversarilor politici înfățișați ca „șerpi”, „ploșnițe”, „hiene”, ori pe aceea a infraționalității confecționate: sabotori, trădători, jefuitori, complotiști, spioni, bandiți; dar s-a mizat și pe registrul subuman, cei incriminați fiind catalogați lachei și slugoi (ai imperialismului), epave, pleavă, putregai. Această mediatizare a fost îngroșată ritualic de telegramele așa-zisilor oameni ai muncii și de moțiunile prin care aceștia manifestau un sadism lingvistic legat de pedepsirea presupușilor vinovați. Iată o mostră incredibilă și terifiantă, înfierarea defulatorie cu pricina aparținând muncitorilor și tehnicienilor de la mina Teliuc, care, la 3 noiembrie 1948 clamau de la Tribunalul Militar ca arestații și judecații din lotul Marii Finanțe să fie schingiuiți până la moarte. Unul din semnatari (Nandra Andron pe numele său) cere ca judecații să fie trași pe roată. Un altul, Vitez Samoilă, cere să li se scoată ochii și să li se smulgă unghiile. Un al treilea, Ilca Petru, reclamă și el schingiuirea până la moarte. Iar un al patrulea, Macra Iosif, cere imperios spânzurarea celor judecați (această moțiune poate fi consultată în ACNSAS, fond Penal, dosar 335, vol. 5, f. 60). Ce este de notat? Că linșarea mediatică propagată de ziarele comuniste era pigmentată strategic cu aceste telegrame ale presupușilor oameni ai muncii (fie ei reali ori confecționați de Securitate) și că procedeul viza mai întâi uciderea în efigie a celor arestați, apoi umilirea și maltratarea lor *de facto* în timpul anchetei, dar și după, în detenție. Imaginarul celor care emiteau respectivele telegrame și moțiuni era cât se poate de limpede unul bolnav. Moartea pur și simplu a „dușmanilor poporului” nu era satisfăcătoare: trebuia înainte de toate ca aceștia să fie umiliți, înfricați și distruși psihic. Nu știu dacă Nandra Andron, Vitez Samoilă, Ilca Petru ori Macra Iosif mai trăiesc (probabil că nu), dar în cazul în care au chiar fost persoane reale, în carne și oase, ei au servit din plin patologia Securității al cărei principal scop era linșarea ritualică a victimelor sale.

Cartea-document îngrijită de Cristina Anisescu este foarte bogată în transcrierea de note informative, rapoarte, interogatorii, declarații, procese verbale, extrase, mandate, radiograme, fiind înrudită cât se poate de vizibil și asumat cu *Ultima carte. Text integral al declarațiilor la anchetă ale lui Anton Golopenția aflate în Arhivele S.R.I.* (introducere și anexă de Sanda Golopenția, București, Editura Enciclopedică, 2001). De altfel, Daniela Țăranu-Mărgineanu, fiica profesorului, a secondat-o constant cu sfaturi și detalii biografice pe îngrijitoarea ediției la selectarea și comentarea documentelor din arhiva CNSAS.

Foarte minuțios reiese din această carte și felul în care lucra Securitatea pentru a-și supraveghea victimele, după tehnica păianjenului învăluitoare. Atât înainte de arestare, cât și după eliberarea din închisoare, profesorul Mărgineanu este filat cu ceremonial, cu miză clară, supraveghetorii (securiști și informatori) având misiuni exacte și ... termene de materializare (ca în fabrici și uzine). De pildă, în 1965, planul de muncă al Securității (da, exact astfel se numea procesul de monitorizare securistică!), concretizat asupra psihologului proaspăt ieșit din Gulag, suna cam așa: 1. dirijarea agentului X de a-l determina pe profesorul Mărgineanu să obțină cărți de specialitate, însă doar cu aprobarea Academiei (termen: 30. IX. 1965); 2. agenții Y și Z să îl influențeze „să-și dea seama de valoarea contribuției lui la obținerea unor realizări pentru țara noastră”, să i se stimuleze sentimentul patriotic pentru a putea fi atras cândva să colaboreze cu organele statului comunist, datorită fostelor sale relații cu Statele Unite ale Americii (termen: 30. XII. 1965); 3. activarea unor surse deja existente ori infiltrarea altora noi din apropierea profesională a lui N. Mărgineanu, astfel încât acesta să fie filat constant și în detaliu (termen: 5. X. 1965); 4. filarea fiului profesorului Mărgineanu (actualul regizor N. Mărgineanu), pentru a fi cuantificate comportarea și concepția politică a acestuia (termen: 30. X. 1965); 5. filarea soției profesorului (Eufrosina Arvanitis) printr-o agentă stabilă (termen: 1. XII. 1965) – ș.a.m.d.

Cartea-document axată pe arhiva CNSAS privitoare la profesorul Nicolae Mărgineanu este remarcabilă și dă seama pe îndelete de mecanismele fizice și psihice ale aparatului de represiune din România comunistă, așa cum funcționau acestea: ca terorism intern, planificat de stat.

Post-scriptum

În 1998, după 8 ani de memorii ale familiei cerând reabilitarea profesorului Mărgineanu, Curtea Supremă de Justiție, prin recurs în anulare, a casat sentința 1894 din 2 noiembrie 1948 a Tribunalului Militar București, achitându-l pe Nicolae Mărgineanu și pe restul inculpaților din lotul Marii Finanțe, pentru toate infracțiunile ce li s-au reținut în sarcină.

Imagine: Wikimedia Commons